

УДК 373.5.016:821.161.2]:001.2

НАТАЛІЯ СКОМОРОВСЬКА, доцент кафедри теорії та методики навчання, кандидат педагогічних наук, Івано-Франківський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, Україна
ORCID ID 0000 0002 0629 3049
natalya.7575@ukr.net

ІНТЕГРАЦІЯ МІЖПРЕДМЕТНИХ ЗВ'ЯЗКІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ

NATALIA SKOMOROVUSKA, associate professor department of theory and methods of teaching Ivano-Frankivsk regional institute of postgraduate pedagogical education, Ukraine

INTEGRATION OF CROSS-DISCIPLINARY CONNECTIONS IN UKRAINIAN LITERATURE LESSONS AS A MEANS OF DEVELOPING CRITICAL THINKING

У статті розглянуто проблему інтеграції міжпредметних зв'язків на уроках української літератури як ефективного засобу розвитку критичного мислення здобувачів освіти. Акцентовано на актуальності розвитку критичного мислення в умовах сучасної школи відповідно до компетентнісного підходу, визначеного Державним стандартом базової середньої освіти. Проаналізовано теоретичні засади поняття "критичне мислення"; охарактеризовано потенціал української літератури як навчального предмета для його розвитку. Визначено методичні підходи до інтеграції української літератури з українською мовою, історією, мистецтвом, іноземними мовами тощо. Доведено, що міжпредметна інтеграція в контексті викладання української літератури створює сприятливі умови для розвитку критичного мислення, сприяє зростанню пізнавальної активності здобувачів освіти, формуванню міждисциплінарної культури мислення й усвідомленню особистісної відповідальності за прийняті рішення.

Ключові слова: критичне мислення, українська література, міжпредметна інтеграція, компетентнісний підхід, методика викладання, гуманітарна освіта.

Summary. The article examines the issue of integrating interdisciplinary connections in Ukrainian literature lessons as an effective tool for developing students' critical thinking.

The author emphasizes the relevance of critical thinking formation within the framework of the modern school and the competency-based approach defined by the State Standard of Basic Secondary Education in Ukraine.

Theoretical foundations of the concept of "critical thinking" are analyzed, and the potential of Ukrainian literature as a subject for its development is characterized. The article outlines methodological approaches to integrating Ukrainian literature with history, the arts, ethics, foreign languages, and other disciplines. It is argued that interdisciplinary integration in the context of literature teaching creates favorable conditions for the development of critical thinking, increases students' cognitive engagement, promotes interdisciplinary thinking culture, and cultivates personal responsibility for decision-making.

Key words: critical thinking, Ukrainian literature, interdisciplinary integration, competency-based approach, teaching methods, humanities education.

Мета: проаналізувати потенціал інтеграції міжпредметних зв'язків у процесі викладання української літератури для розвитку критичного мислення здобувачів освіти; обґрунтувати ефективні методичні підходи та запропонувати практичні шляхи їх реалізації в освітньому процесі.

Постановка проблеми в загальному вигляді. У сучасному освітньому просторі зростає увага до формування у здобувачів освіти універсальних

умінь, що забезпечують здатність до самостійного мислення, рефлексії та ухвалення обґрунтованих рішень. Однією з ключових компетентностей Нової української школи визначено критичне мислення, що є фундаментом особистісного розвитку та ефективного функціонування в інформаційному суспільстві. У цьому контексті особливого значення набуває оновлення підходів до викладання української літератури як предмета, що має не лише естетико-виховне, а й аналітико-світоглядне значення. Залучення міжпредметних зв'язків у процесі опрацювання художніх творів створює передумови для формування у ліцеїстів уміння аналізувати, порівнювати, узагальнювати та робити самостійні висновки. Інтеграція літератури з історією, мистецтвом, психологією, іноземними мовами сприяє не лише глибокому розумінню змісту твору, а й розвитку критичного ставлення до подій, явищ і текстів.

Актуальність теми зумовлена потребою пошуку ефективних дидактичних моделей, які поєднують зміст української літератури з іншими навчальними дисциплінами для досягнення цілей сучасної освіти. У статті здійснено спробу теоретичного обґрунтування та практичного аналізу можливостей інтеграції міжпредметних зв'язків на уроках української літератури як дієвого засобу розвитку критичного мислення.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання розвитку критичного мислення у своїх роботах досліджували такі

українські вчені, як О. Пометун, С. Терно, І. Бондарук, Т. Воропай, О. Кочерга, Г. Токмань, О. Тягло та інші. Так, О. Пометун вивчає шляхи розвитку мислення, пропонуючи використання інтерактивних прийомів, що активізують пізнавальну діяльність. С. Терно розглядає міжпредметну інтеграцію як основу сучасної дидактики, що сприяє формуванню цілісної картини світу. У роботах О. Кочерги та Г. Токмань простежується зв'язок між філологічною та філософською освітою, зокрема, у площині критичного осмислення текстів.

Питання критичного мислення тісно пов'язане з філософією освіти. У цьому контексті праці М. Ліпмана, Р. Пауля, К. Поппера, Дж. Дьюї, Д. Галперн є фундаментальними. М. Ліпман звертав увагу на актуальності діалогу та розвитку здатності до рефлексії. Р. Пауль та Л. Елдер систематизували навички критичного мислення у вигляді універсальних інтелектуальних стандартів, які мають стати основою будь-якого навчального предмета. Дж. Дьюї наголошував на важливості досвіду, активності й рефлексії у процесі навчання. Його концепція "навчання через діяльність" залишається актуальною для міждисциплінарного підходу. Д. Галперн розглядала критичне мислення як універсальну когнітивну компетентність, яка повинна формуватися у всіх сферах освіти.

У зарубіжному педагогічному дискурсі також важливе місце займають роботи Д. Кластера, К. Мередіта, С. Метьюз, Дж. Стіла, А. Кроуфорда, Ч. Темпла. Ч. Темпл пропонував модель критичного мислення на основі трьох етапів: до читання, під час читання та після читання, що стало основою багатьох освітніх програм. А. Кроуфорд наголошував на створенні навчального середовища, яке сприяє рефлексивному мисленню, а також впровадженні методів відкритого діалогу та аргументації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна освітня парадигма ґрунтується на компетентнісному підході, згідно з яким основною метою навчання є формування у здобувачів освіти компетентностей, необхідних для успішної самореалізації в соціальному, культурному і професійному середовищі. Однією з ключових компетент-

ностей, визначених Державним стандартом базової середньої освіти, є критичне мислення, що розглядається як здатність до аналітичного осмислення інформації, аргументованого оцінювання суджень, ухвалення зважених рішень та виявлення причинно-наслідкових зв'язків у складних ситуаціях. На цьому тлі зростає значення предметів гуманітарного циклу, зокрема української літератури, яка має значний потенціал для формування емоційно-ціннісної, комунікативної та аналітичної сфер особистості. Проте реалізація цього потенціалу потребує оновлення дидактичних підходів, а саме застосування інтегрованого навчання, що передбачає встановлення міжпредметних зв'язків, використання знань з різних галузей, взаємопроникнення літературознавчих, мовознавчих, історичних, філософських та культурологічних аспектів у процесі аналізу художнього твору.

Інтеграція міжпредметних зв'язків на уроках української літератури створює умови для активізації пізнавальної діяльності ліцеїстів, сприяє формуванню системного бачення явищ, формує здатність зіставляти, інтерпретувати, ставити запитання і шукати відповіді, тобто йдеться про ті інтелектуальні дії, що безпосередньо лежать в основі критичного мислення. Залучення до літературного аналізу знань із суміжних галузей (історії, мистецтва, психології, екології тощо) не лише підвищує мотивацію до навчання, а й забезпечує глибше осмислення художнього тексту як багатомірного культурного явища, розвиває критичне мислення.

Педагогіка визначає критичне мислення як один з провідних інтелектуальних процесів, що забезпечує гнучкість, логічність, здатність до рефлексії та переоцінки власних уявлень. Критичне мислення розглядається не лише як когнітивна навичка, а як спосіб взаємодії з інформацією - усвідомлений, аналізуючий, відкритий до нових інтерпретацій. Я. Чаплак говорив про критичне мислення як таке, що передбачає сформовані вміння оцінювати події (твердження, учинки, факти тощо); робити свідомий вибір; аргументувати; формулювати доречні запитання; розрізняти факти і думки; шукати нові рішення питань; визначати критерії для аналізу; знаходити докази

на підтримку припущень; будувати логічні зв'язки (Чаплак, 2011). Д. Галперн стверджує, що критичне мислення - це тип мислення, яким оперують при вирішенні завдань, формулюванні висновків, здійсненні оцінювання та прийнятті рішень. Його можна назвати цілеспрямованим мисленням, оскільки воно скероване на отримання бажаного результату та передбачає оцінку розумового процесу - ходу міркувань, які привели до висновків або тих чинників, які були враховані при ухваленні рішення (Галперн, 1998).

В українському освітньому просторі розвиток критичного мислення інтегрується в реалізацію компетентнісного підходу. Державний стандарт базової середньої освіти (2020) акцентує на необхідності розвитку здатності ліцеїстів аргументувати свою точку зору, аналізувати інформацію з різних джерел, формулювати запитання і робити висновки, що безпосередньо корелює з навичками критичного мислення.

Поняття інтеграції в освіті трактується як міжпредметне або міжгалузеве поєднання знань, що забезпечує системність навчання та розвиває цілісне бачення світу. На уроках літератури це дозволяє не лише урізноманітнити методи роботи, а й поглибити розуміння змісту художніх текстів. Так, інтеграція української і зарубіжної літератур, що передбачає міжкультурний, компаративний, інтертекстуальний та аксіологічний аналіз, дає змогу побачити спільні теми, цінності, світоглядні моделі, розвивати критичне мислення та культурну свідомість здобувачів освіти. Встановлення діалогу між літературами як між культурами, вивчення творів з погляду цінностей, ментальності, культурних моделей поведінки допомагає побачити спільні і відмінні риси у творах різних національних літератур на рівні тем, жанрів, образів, мотивів.

Інтеграція мови і літератури сприяє цілісному осмисленню твору як культурного, мовного та естетичного явища. Відбувається дослідження літературного тексту як структурованого мовного феномена, де кожне слово має емоційну і смислову цінність. Здобувачі освіти можуть використовувати його для аналізу мовних явищ (лексика, синтаксис, стилістика). Учителю

пропонує мовно-літературні завдання на базі текстів: морфологічний аналіз діалектизмів, вивчення фразеологізмів, пошук авторських неологізмів, розбір синтаксису, лексики тощо. Для розвитку критичного мислення доречно пропонувати проблемні завдання, що спонукають ліцеїстів до роздумів, пошуку, власних висновків на основі глибокого мовного аналізу.

Інтеграція літератури і іноземної мови сприяє кращому засвоєнню іноземної мови та глибшому розумінню літератури як універсального інструмента культурної ідентичності, мислення і творчості. Здобувачі освіти вчать іноземною мовою аналізувати персонажів, висловлювати власну думку про проблематику, шукати інформацію про твори зарубіжних авторів, що схожі за тематикою, образами. Актуальною буде реклама творів української літератури для уявної іноземної аудиторії (презентація, відео, усний виступ) чи діалог персонажів іноземною мовою. Доцільно зробити переклад фрагментів твору чи вести сторінку персонажа в соціальних мережах англійською, німецькою чи польською мовами. Учителю може запропонувати цікаві проблемні запитання іноземною мовою, що спонукають до активного діалогу і розвивають критичне мислення.

Актуальною для уроків літератури бачиться інтеграція з історією. Вона базується на вивченні літературного твору в контексті епохи його створення і дає змогу побачити, як історичні події вплинули на письменника, тематику, жанр, образну систему. Історія у творі формує уявлення про історичну свідомість, ментальність епохи. Письменники зображають події, свідків, ментальність певного часу. Наприклад, роман "Маруся Чурай" Ліни Костенко змальовує козацьку добу, атмосферу Хмельниччини; роман "Чорна рада" Пантелеймона Куліша подає художнє бачення подій 1663 р. (козацька старшина, народ, влада). Часто письменники використовують історичні статті або події як основу сюжету, відбувається переосмислення історії через особисту долю героя. Історичне тло - фон, на якому показано внутрішній світ людини, її вибір, трагедію чи подвиг. Наприклад, Василь Барка "Жовтий князь" – голодомор через трагедію конкретної родини. За допомогою інтег-

рації здобувачі освіти вчать співвідносити художній образ з реальними процесами, осмислювати досвід минулого через літературний текст і історичний документ, тобто критично підходити до оцінки ключових подій в Україні і світі.

Інтеграція літератури і психології поєднує естетичне сприйняття художнього твору з аналізом внутрішнього світу особистості – як автора, героя, так і читача. Літературний аналіз формує емпатію, розуміння себе через інших. Твір активує ментальні моделі, уяву, внутрішню мову, сприяє розвитку теорії розуму (уміння розуміти почуття й думки інших). Часто герої творів - носії архетипів, які відображають глибинні психічні структури, вони проходять шлях самоактуалізації, морального вибору, пошуку сенсу.

Вивчення літератури в тісному зв'язку з психологією сприяє формуванню етичних уявлень, ідентичності, само-refлексії. Герої стають моделями психосоціального розвитку, допомагають осмислювати перехідні періоди життя (дитинство, юність, дорослість). Автор глибоко аналізує емоційні стани, мотивації, колізії особистості. Персонаж розглядається з позиції психології як складна багатовимірна система: темперамент, емоції, реакції на стрес, комплекси, розвиток. Літературний текст активує ідентифікацію, проєкцію, катарсис. Здобувачі освіти, читаючи твір, переживають чужий досвід як власний, формуючи емоційний інтелект. Учителю через таку інтеграцію може розвивати критичне мислення, формувати емоційну грамотність і емпатію, нарративну рефлексію – здатність осмислювати себе через історії, пояснювати поведінку героїв не лише морально, а й психологічно; створювати умови для психологічного самопізнання.

Інтеграція літератури і образотворчого мистецтва спирається на міждисциплінарну модель пізнання, де слово і зображення виступають двома взаємодоповнюваними кодами мислення. Людина мислить не лише словами, а й образами, і ці образи можуть бути як внутрішніми (літературна уява), так і зовнішніми (живопис, ілюстрація). Читання літературного твору має супроводжуватись візуалізацією образів, які можна порівнювати з художніми творами. Мистецтво допомагає краще

розкрити метафоричний зміст літературного твору, а література - пояснити історію, ідеї, стиль художнього полотна. Така інтеграція – це вихід за межі слова у візуальну площину, що відкриває нові шари сенсу, збагачує інтерпретацію твору та дає простір для творчої і особистісної самореалізації ліцеїстів. Вона відображає сучасний підхід до освіти як діалогу мистецтв і культур. Одночасна активація вербальних і зорових центрів покращує розуміння складних емоційних і культурних концептів. Зображення стимулює уяву, а слово дає інтерпретацію образу. Поєднання літератури і образотворчого мистецтва розвиває критичне мислення, сприяє формуванню вміння аналізувати, інтерпретувати, оцінювати та творчо осмислювати художні образи в різних формах – словесній та візуальній. Розвивається здатність розпізнавати символи, алегорії, метафори, що сприяє глибшому розумінню твору.

Інтеграція української літератури і географії базується на літературній географії, краєзнавчому і просторовому аналізі. Наприклад, вивчення твору "Тіні забутих предків" можна доповнити роботою над географічною картою Гуцульщини. Ліцеїсти досліджують, як географічний ландшафт впливає на ментальність персонажів. Є твори, у яких географія стає частиною ідентичності героїв. Так, у новелі "Камінний хрест" бачимо зв'язок між еміграцією і втратою географічного "кореня". Інтеграція української літератури та географії сприяє розвитку критичного мислення, оскільки поєднання художніх текстів з географічними знаннями формує комплексне уявлення про простір, середовище, ментальність і зв'язки між людиною та природою. Вона активізує вміння порівнювати, аргументувати та робити висновки на основі різних типів інформації.

Інтеграція української літератури і економіки дозволяє побачити, як економічні чинники впливають на життя героїв, розвиток сюжету і формування цінностей. Вона передбачає аналіз творів через призму економічних відносин, класової нерівності, розподілу ресурсів, праці, багатства, бідності. Художні твори часто демонструють економіку повсякденного життя - ресурси родини, праця, господарство, торгівля. Поєднання літератури і еко-

номіки сприяє розвитку критичного мислення, дозволяє осмислити соціально-економічні реалії, що стоять за художнім текстом, та зіставити їх із сучасними економічними процесами. Такий підхід активізує аналітичні навички, розвиває здатність до обґрунтованого судження, порівняння, виявлення причинно-наслідкових зв'язків.

Інтеграція літератури і музичного мистецтва ґрунтується на міждисциплінарному підході, що поєднує когнітивні, емоційні, культурологічні та естетичні аспекти сприйняття художнього тексту і музичного твору. Ці види мистецтва мають спільну художню природу – вони передають емоції, символи, образи, теми, ритм, інтонацію. У літературі часто присутні музичні алюзії, образи та ритмомелодика (наприклад, поезія П. Тичини, що тісно пов'язана з музикою).

Література і музичне мистецтво є частиною національного і світового культурного коду; вивчення їх у єдності допомагає глибше зрозуміти епоху, ментальність, цінності, ідентичність. Музика у творі часто відтворює національний або епохальний колорит. Музика і поезія викликають емоційний резонанс і синестезію, тобто коли слухові враження впливають на зорові чи емоційні. Поєднання української літератури й музичного мистецтва є ефективним засобом розвитку критичного мислення, оскільки поєднує словесний і звуковий художні коди, дає змогу осмислювати твір багатовимірно – не лише як текст, а як культурний феномен.

Інтеграція літератури з біологією та екологією поєднує гуманітарні і природничі науки з метою формування цілісного уявлення про світ, розвитку критичного мислення та екологічної свідомості. Здобувачі освіти можуть аналізувати, як у творах відображено взаємодію людини з природою, споживачке чи гармонійне ставлення до неї, екологічні катастрофи, міфологію природи. Це шлях для ціннісного осмислення біологічних явищ через художні тексти. Твори про природу сприяють вивченню екосистем, біорізноманіття, червонокнижних видів. Згадка про Чорнобиль дає можливість говорити про радіаційну екологію, мутацію, вплив катастрофи на природу і людину. Міфи або народні

перекази про тварин і рослин розкривають українську символіку.

Інтеграція літератури і інших предметів формує у здобувачів освіти здатність бачити проблеми в ширшому контексті, зіставляти джерела й інтерпретації, що є основою критичного мислення.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Інтеграція міждисциплінарних зв'язків у процесі викладання української літератури є ефективним інструментом розвитку критичного мислення здобувачів освіти. Такий підхід дозволяє поєднувати знання з різних навчальних галузей, сприяє формуванню цілісної картини світу, активізує когнітивну діяльність та формує здатність до аналізу, порівняння, узагальнення і самостійного оцінювання інформації. Особливості української літератури – її емоційно ціннісний зміст, філософські та етичні аспекти, багатовимірність художнього образу – забезпечують широкі можливості для поєднання з іншими дисциплінами, зокрема історією, образотворчим мистецтвом, мовами, громадянською освітою, етикою. Міждисциплінарна взаємодія розширює аналітичний потенціал літературного тексту і створює умови для глибокого осмислення проблем, що постають перед сучасним ліцеїстом. Вона відповідає вимогам Нової української школи, забезпечує мотивацію до навчання та формує особистість, здатну до свідомого вибору і самореалізації.

Отже, інтеграція міждисциплінарних зв'язків на уроках української літератури є не лише дидактичним засобом, а й вектором сучасного освітнього розвитку, що відкриває нові можливості для якісної гуманітарної освіти й інтелектуального зростання здобувачів освіти.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Бондарук І. В. (2015). Інтерактивні технології в професійній освіті. *Інновації в освіті*, 2(7), 45–52.
- Воропай Т. М. (2018). Междисциплинарная интерпретация вчинків учнів. *Педагогічна думка*, 10, 33–41.
- Галперн Д. (2004). Психология критического мышления. Москва. 240 с. URL www.koob.ru/halpern/psihologiya_kriticheskogo_mishlehiya

Дьюї Дж. (1938). *Experience and Education*. New York: Macmillan.

Кластер Д. (1995). [Klauer, K. J.]. *Instrumente zur Forderung des kritischen Denkens*. Weinheim: Beltz.

Кочерга О. М. (2016). Критичне осмислення тексту як засіб міждисциплінарного навчання. *Філологія і освіта*, 4, 88–97.

Кроуфорд А. (2004). [Crawford, A.]. *The Reflective Teacher: Integrating Professional and Personal Development*. London: Continuum.

Ліпман М. (1976). [Lipman, M.]. *Philosophy for Children*. *Metaphilosophy*, 7(1), 17–33.

Метьюз С. (1982). [Matthews, G.]. *Critical Literacy: Challenges and Possibilities*. London: Routledge.

Мередіт К. (2010). [Meredith, C.]. *Implementing cross-curricular pedagogy: Challenges and strategies*. *International Journal of Curriculum Studies*, 12(2), 215–230.

Пауль Р., Елдер Л. (2006). [Paul, R., Elder, L.]. *Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life*. Newark, DE: Foundation for Critical Thinking.

Пометун О. Ф. (2019). Інтерактивні технології в діяльній освіті. *Освітні технології*, 1, 21–28.

Поппер К. (1959). [Popper, K.]. *The Logic of Scientific Discovery*. London: Hutchinson.

Терно С. М. (2018). Міждисциплінарна інтеграція: теорія і практика. Львів: Видавництво ЛНУ.

Токмань Г. В. (2017). Філософсько-літературні методики у формуванні критичного мислення. *Контемпорарі Педагогіка*, 3, 112–121.

Тягло О. В. (2016). Інтеграція ціннісних та предметних змістів в шкільній освітній програмі. *Шкільна педагогіка*, 5, 59–66.

Чаплак Я. В., Резник В. Д., Марчук М. В., Солійчук І. І. Визначення поняття критичного мислення у науковій психології. URL <http://yanchaplak.com.ua>

Чаплак Я. В. (2011). Роль критичного мислення у творчих пошуках "внутрішнього камертона душі" особистості. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*, 16(1), 136–147.

